माध्यमिक तह कक्षा १० को नेपाली विषयमा समाविष्ट 'उज्यालो यात्रा' कविताको शिक्षणका निमित्त तयार गरिएको रणनैतिक पाठयोजना निर्माण

शिक्षण सिकाइ तथा सिकाइ क्रियाकलापको तयारी र प्रस्तुतीकरण

(विद्यार्थीमैत्री, समावेशी र प्रविधिमैत्री शिक्षण रणनीतिमा आधारित नमूना पाठयोजना)

प्रस्तुतकर्ता

दिलबहादुर परियार

श्री माध्यमिक विद्यालय झुर्किया

रतुवामाई -४, मोरङ

सम्पर्क : ९८६२७६२४६६

इमेल : **dilbahadurpyr@gmail.com**

१. प्रारम्भिक विवरण

कक्षा : १०

विषय : नेपाली

पाठ : एक

पाठ शीर्षक : उज्यालो यात्रा

विधा : कविता

कवि : रामप्रसाद ज्ञवाली

पाठ्यवस्तु : शुद्ध उच्चारण र लयवाचन

समय : ५० मिनेट

शिक्षण ढाँचा : ए.बी.सी. नमुना (Anticipation – Building Knowledge – Consolidation)

सिकाइको सान्दर्भिकता

भाषा केवल सञ्चारको माध्यम मात्र नभई संस्कार, संस्कृति, संवेदना र सिर्जनशीलताको आधार पनि हो । कविता साहित्यको त्यस्तो विधा हो, जसले भाव, कल्पना, साङ्गीतिक मोह र जीवनदर्शनलाई कलात्मक रूपमा अभिव्यक्त गर्दछ । कविताको वास्तविक सौन्दर्य उचित गति, यति, लय तथा आरोह-अवरोह र भावपूर्ण वाचनमा निहित हुन्छ ।

'उज्यालो यात्रा' कविता सङ्घर्ष, कर्मशीलता, सकारात्मक सोच र उज्यालो भविष्यतर्फको यात्राको प्रेरणादायी अभिव्यक्ति हो । यस कविताको शुद्ध उच्चारण तथा लयवाचनमार्फत् विद्यार्थीमा भाषिक शुद्धता, भाव सम्प्रेषण क्षमता, आत्मविश्वास, सार्वजनिक प्रस्तुतीकरण सिप, समालोचनात्मक चिन्तन तथा सिर्जनशीलता विकास गर्न सकिन्छ ।

यस प्रकारको लयात्मक अभ्यासले विद्यार्थीमा भाषिक दक्षता मात्र होइन, आत्मविश्वास, सौन्दर्यबोध, सिर्जनशील अभिव्यक्ति र सार्वजनिक बोलाइ सिपसमेत विकास गर्छ ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रमसँग सम्बन्ध

यो पाठयोजना नेपालको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम ढाँचा २०७६ को विद्यार्थी केन्द्रित, समावेशी, सिपमुखी तथा प्रविधिमैत्री शिक्षण अवधारणासँग आधारित छ । यसले भाषिक दक्षता, सञ्चार क्षमता, सिर्जनशीलता, समालोचनात्मक चिन्तन तथा जीवनोपयोगी सिप विकासमा जोड दिन्छ ।

२. सिकाइका उद्देश्यहरू (SMART Objectives)

अ) ज्ञानात्मक उद्देश्य

क) विद्यार्थीहरूले कवितामा रहेको अनुष्टुप छन्दको संरचना (८ अक्षर, ४-४ मा विश्राम) तथा आरोह-अवरोहको आधारभूत नियम पहिचान गर्न सक्नेछन् ।

ख) “उज्यालो यात्रा” कविताको मूल भाव, सन्देश र सौन्दर्य पक्ष स्पष्ट गर्न सक्नेछन् ।

आ) सिपगत उद्देश्य

क) विद्यार्थीहरूले कठिन शब्दहरूको शुद्ध उच्चारण गर्दै उचित गति, यति, लय र भावसहित कविता वाचन गर्न सक्नेछन् ।

ख) कविताका हरफमा यति चिन्ह लगाई लय संरचना पहिचान गर्न सक्नेछन् ।

ग) मोबाइल वा डिजिटल उपकरणको प्रयोग गरी आफ्नै वाचन रेकर्ड, विश्लेषण तथा सुधार गर्न सक्नेछन् ।

घ) शब्दको शुद्धोच्चारणसहित कम्तीमा एक पद्यांश आत्मविश्वासपूर्वक लयबद्ध वाचन गर्न सक्नेछन् ।

इ) व्यवहारगत उद्देश्य

क) कवितालाई शुद्धोच्चारणसहित गति, यति र लय मिलाई वाचन गर्न सिक्नेछन् ।

ख) विद्यार्थीहरूले समूहमा सहकार्य गर्दै रचनात्मक प्रतिक्रिया दिन र लिन सिक्नेछन् ।

ग) कविताप्रति सकारात्मक अभिरुचि र संवेदनशील दृष्टिकोण विकास गर्नेछन् ।

घ) सकारात्मक जीवनदर्शनप्रति प्रतिबद्ध रहने बानीको विकास गर्नेछन् ।

३. पाठयोजनाको तयारी

(क) शैक्षिक सामग्री तथा स्रोतसाधन

भौतिक सामग्री : पाठ्यपुस्तक, शब्दपत्ती, छन्द-नियम चार्ट, फ्ल्यास कार्ड, रुब्रिक्स ।

डिजिटल सामग्री : आदर्श वाचकको अडियो/भिडियो, QR आधारित Audio Link,
AI Voice Sample, कविता प्रस्तुतीकरण भिडियो ।

ICT उपकरण : मोबाइल रेकर्डर, ल्यापटप, प्रोजेक्टर, ब्लुटुथ स्पिकर, स्मार्ट बोर्ड ।

(ख) समय व्यवस्थापन

चरण	समय

पूर्वतयारी (Anticipation) ५ मिनेट

ज्ञान निर्माण (Building Knowledge) ३५ मिनेट

सघनीकरण (Consolidation) १० मिनेट

(ग) शिक्षक र विद्यार्थीको भूमिका

शिक्षकको भूमिका : सहजकर्ता, प्रेरक, मार्गदर्शक, पृष्ठपोषणकर्ता, नवप्रवर्तनकर्ता ।

विद्यार्थीको भूमिका : सक्रिय अभ्यासकर्ता, प्रस्तोता, सहकार्यकर्ता, समीक्षक ।

४. शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप (ABC ढाँचा)

अ) पूर्वतयारी (Anticipation) – ५ मिनेट

प्रविधिको प्रयोग

- अँध्यारोबाट उज्यालोतिर गएको एउटा भिडियो वा तस्विर प्रस्तुत गर्ने,
- जिन्दगीलाई उज्यालो बनाउन हामीले केके गर्नुपर्छ होला ? प्रश्न राख्ने ।

शिक्षक गतिविधि

- शिक्षकले एउटै श्लोकलाई पहिला समाचार शैलीमा (लयबिना) र त्यसपछि सुमधुर लयमा वाचन गर्ने ।
- “लययुक्त वाचनले मनमा कस्तो प्रभाव पार्छ ?” भन्ने प्रश्नमार्फत् मस्तिष्क मन्थन गराउने ।
- “कविता केवल पढिन्छ मात्रै कि महसुस पनि गरिन्छ ?” भन्ने जिज्ञासा सिर्जना गर्ने ।
- कवितामा प्रयुक्त अनुष्टुप् छन्दको सामान्य जानकारी गराउने ।

विद्यार्थी गतिविधि

- दुई वाचन शैलीबिचको भिन्नता पहिचान गर्ने,
- आफ्ना अनुभव साझा गर्ने,
- वाचनप्रति जिज्ञासा विकास गर्ने ।

आ) ज्ञान निर्माण (Building Knowledge) – ३५ मिनेट

नमुना वाचन

- शिक्षकद्वारा “उज्यालो यात्रा” कविताको नमुना वाचन गर्ने,
- हाउभाउ, आरोह-अवरोह, भाव र लयको प्रयोग प्रदर्शन गर्ने,
- ४-४ अक्षरको यति (विश्राम) लाई तालीको तालमा स्पष्ट पार्ने ।

उच्चारण अभ्यास

- सयौँपल्ट, सङ्कल्प, उज्यालो जस्ता कठिन शब्दलाई बोर्डमा टुक्र्याएर देखाउने ।
  उदाहरण : स + यौँ + पल्ट, सङ् + कल्प
- विद्यार्थीबाट सामूहिक तथा व्यक्तिगत उच्चारण गराउने ।

प्रविधि एकीकरण

- मोबाइल वा प्रोजेक्टरमार्फत् उत्कृष्ट वाचकको भिडियो/अडियो सुनाउने ।
- गुगल क्लारुम प्रयोग,
- मेन्टीमिटर टुल्सको प्रयोग गरी प्रतिक्रिया लिने ।

समूहगत अभ्यास तथा समूह कार्य

- विद्यार्थीलाई ४-५ जनाको समूहमा विभाजन गर्ने,
- कविताका हरफमा विश्राम चिन्ह (/) लगाउने वा सङ्केत गर्ने,
- भावअनुसार स्वर परिवर्तन अभ्यास गर्ने,
- समूहगत लयवाचन प्रस्तुत गर्ने,
- छिटो सिक्ने विद्यार्थीलाई नयाँ लय सिर्जना गर्न लगाउने,
- सहयोग आवश्यक पर्ने विद्यार्थीलाई सहपाठी साथीको सहयोगमार्फत् अभ्यास गराउने ।

प्रयोगात्मक कार्य

- जोडा कार्यअन्तर्गत एकले वाचन गर्ने र अर्कोले मोबाइलमा रेकर्ड गर्ने,
- रेकर्ड सुनेर आफैँले त्रुटि पहिचान गर्ने,
- सुधारिएको पुनः वाचन गर्ने ।

समालोचनात्मक चिन्तन

छलफलका प्रश्न : - लयवाचनले कविताको भावलाई कसरी जीवन्त बनाउँछ ?
- शुद्ध उच्चारण नभए सन्देशमा कस्तो असर पर्छ ?
- कविताको कुन हरफले तपाईंलाई सबैभन्दा बढी छोयो र किन ?

(इ) सघनीकरण (Consolidation) – १० मिनेट

प्रस्तुतीकरण

- उत्कृष्ट जोडा वा समूहबाट कविताको वाचन-प्रस्तुति गराउने ।
- कक्षाबाट रचनात्मक प्रतिक्रिया सङ्कलन गर्ने ।

प्रतिविम्बन

विद्यार्थी : - आज मैले लय र उच्चारणमा के नयाँ कुरा सिकेँ ?

- म अर्को पटक कसरी अझ राम्रो वाचन गर्न सक्छु ?

शिक्षक : - मेरो शिक्षणमा कुन रणनीति सबैभन्दा प्रभावकारी भयो ?

- के सबै विद्यार्थी सक्रिय सहभागी भए ?

शिक्षकको निष्कर्ष

- लय, गति, यति र भावको महत्त्व पुनः स्पष्ट गर्ने ।
- साहित्य र जीवनबिचको सम्बन्ध जोड्ने ।

५. प्रयोग हुने शिक्षण रणनीति तथा विधिहरू

विधि/रणनीति		प्रयोगको कारण
१.	सहकार्यात्मक सिकाइ	सामाजिक सिकाइ र आत्मविश्वास विकास
२.	ICT आधारित सिकाइ	श्रव्य-दृश्य प्रभाव र आकर्षण
३.	परियोजनामूलक सिकाइ	व्यवहारिक र सिर्जनात्मक सिकाइ
४.	अनुभवात्मक सिकाइ	हेरेर, सुनेर र गरेर सिक्ने अवसर/ दीर्घकालीन सिकाइ विकास
५.	सहपाठी सिकाइ	आत्मसुधार र सहकार्य
६.	विभेदित निर्देशन	फरक क्षमताका विद्यार्थी समेट्न
७.	स्थानीकरण	स्थानीय लोक भाका, अन्य कविता

६. समावेशिता र विविधता व्यवस्थापन

विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थी

- दृष्टिविहीन विद्यार्थीका लागि स्पष्ट अडियो सामग्री प्रयोग गर्ने ।
- आँखा कम देख्ने, कान कम सुन्ने विद्यार्थीलाई पहिलो बेञ्चमा अगाडि राख्ने ।
- लजालु विद्यार्थीलाई समूहगत प्रस्तुतीकरणमा सहभागी गराउने ।
- कमजोर विद्यार्थीलाई सक्षम विद्यार्थीसँग जोडी बनाउने ।

भाषिक तथा सामाजिक विविधता

- मातृभाषाको प्रभावले हुने उच्चारणगत त्रुटिलाई ध्वनि अभ्यासमार्फत् सुधार गर्ने ।
- सबै विद्यार्थीलाई समान सहभागिताको अवसर दिने ।
- लैङ्गिक, जातीय तथा भाषिक विविधताको सम्मान गर्ने ।

७. मूल्याङ्कन र रुब्रिक्स

मूल्याङ्कनका प्रकार : - निदानात्मक मूल्याङ्कन

- निर्माणात्मक मूल्याङ्कन
- निर्णयात्मक मूल्याङ्कन
- स्वमूल्याङ्कन
- सहपाठी मूल्याङ्कन

रुब्रिक्स

क्र.स.	**सूचक**	**उत्कृष्ट ४**	**सन्तोषजनक ३**	**सुधार आवश्यक २**	**मापनको आधार**
१.	शुद्ध उच्चारण				ह्रस्व-दीर्घ तथा संयुक्त अक्षरको शुद्धता
२.	लय र यति				४-४ अक्षरको विश्राम र छन्दको गति
३.	भाव र संवेग				भावअनुसार स्वरको आरोह-अवरोह
४.	आत्मविश्वास				हाउभाउ र प्रस्तुतीकरण शैली
	जम्मा				

८. नवप्रवर्तनहरू

सिर्जनात्मक अभ्यास

- कविताको लयमा आफ्नै नैतिक सन्देश थपेर प्रस्तुत गर्ने ।
- कविता पोडकास्ट Poetry Podcast तयार गर्ने ।
- विद्यालयको डिजिटल अडियो बैंक निर्माण गर्ने ।

स्थानीयकरण र विश्वव्यापीकरण

- स्थानीय लोकलयसँग तुलना
- विद्यालयको फेसबुक पेजमा प्रस्तुतीकरण

कृत्रिम बौद्धिकताको उपयोग

- एआइ आधारित उच्चारण परीक्षण
- एआइ सङ्गीत संयोजन
- एआइ आवाजसँग विद्यार्थीको वाचन तुलना

९. २१ औँ शताब्दीका सिप

क.स.	सिप	विकास हुने क्रियाकलाप
१.	सञ्चार	कविता वाचन
२.	सहयोग तथा समर्थन	समूह कार्य
३.	सिर्जनशीलता	आफ्नै लय निर्माण
४.	आलोचनात्मक सोच	लय र भाव विश्लेषण
५.	डिजिटल साक्षरता	मोबाइल रेकर्डिङ
६.	आत्मविश्वास	सार्वजनिक प्रस्तुतीकरण

ब्लुम टेक्सोनोमीअनुसार सिकाइ

क.स.	तह	गतिविधि
१.	स्मरण	छन्द सम्झने
२.	बोध	कविताको भाव बुझ्ने
३.	प्रयोग	लयवाचन गर्ने
४.	विश्लेषण	लय र भाव तुलना गर्ने
५.	मूल्याङ्कन	साथीको वाचन समीक्षा गर्ने
६.	सिर्जना	नयाँ लय सिर्जना गर्ने

१०. अपेक्षित उपलब्धि : विद्यार्थीमा रुचि, जिज्ञासा र पूर्वज्ञान सक्रिय हुने ।

ज्ञान : लय, यति, गति र भावको ज्ञान

सिप : प्रभावकारी वाचन

डिजिटल साक्षरता : सार्वजनिक प्रस्तुतीकरण

अभिवृत्ति : साहित्यप्रति रुचि, आत्मविश्वास, सकारात्मक सोच

जीवनोपयोगी सिप : सञ्चार, सहकार्य, सिर्जनशीलता, नेतृत्व, आत्ममूल्याङ्कन

समाजमा योगदान : साहित्य, संस्कृतिको संरक्षण, सकारात्मक सन्देश प्रवाह, सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति

११. सम्भावित समस्या, चुनौती र समाधान

क.स.	समस्या	समाधान
१.	प्रविधिको अभाव	अफलाइन सामग्री प्रयोग
२.	विद्यार्थी सङ्ख्या धेरै	समूह अभ्यास
३.	समय अभाव	पूर्वतयारी

४.	उच्चारण त्रुटि	पुनः अभ्यास
५.	इन्टरनेट समस्या	डाउनलोड गरिएको सामग्री

१२. निष्कर्ष

शिक्षण केवल पाठ बुझाउने माध्यम मात्र होइन, यो विद्यार्थीको क्षमता प्रस्फुटन गराउने कला हो । शुद्ध उच्चारण र सुमधुर लयवाचनले विद्यार्थीको भाषिक दक्षता, आत्मविश्वास, सिर्जनशीलता, समालोचनात्मक चिन्तन तथा सार्वजनिक प्रस्तुतीकरण क्षमताको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ ।

'उज्यालो यात्रा' कविताको लयात्मक अभ्यासले विद्यार्थीमा भाषिक शुद्धता, भाव सम्प्रेषण क्षमता, समालोचनात्मक चिन्तन, सार्वजनिक प्रस्तुतीकरण कला तथा सौन्दर्यबोधको विकास गराउँछ। साथै यसले विद्यार्थीलाई साहित्यसँग भावनात्मक रूपमा जोड्दै संवेदनशील, अभिव्यक्तिशील र आत्मविश्वासी व्यक्तित्व निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

विद्यार्थी केन्द्रित, समावेशी, प्रविधिमैत्री तथा व्यवहारिक शिक्षण रणनीतिले कक्षाकोठालाई केवल जानकारी दिने स्थान नभई अनुभूति, अभिव्यक्ति, सिर्जना र जीवन सिक्ने केन्द्रमा रूपान्तरण गर्दछ । आधुनिक शिक्षणको सार भनेकै विद्यार्थीलाई पाठ कण्ठ गराउनु होइन, उसलाई अनुभूति, अभिव्यक्ति र जीवनसँग जोड्नु हो । त्यसैले आधुनिक शिक्षण आजको आवश्यकता मात्र नभई गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी र दिगो शिक्षाको आधार पनि हो ।

शिक्षकको स्वमूल्याङ्कन

१. के मैले सबै विद्यार्थीलाई कविता वाचन प्रक्रियामा सक्रिय गराउन सकेँ ?

२. के प्रविधिको प्रयोगले सिकाइलाई थप रुचिपूर्ण बनायो ?

३. के सिकाइ व्यवहारिक र जीवनोपयोगी बन्यो ?

४. के समय व्यवस्थापन प्रभावकारी भयो ?

५. आगामी शिक्षणमा के सुधार गर्न आवश्यक छ ?

प्रदेशस्तरीय विषयगत (नेपाली) रणनैतिक पाठयोजना निर्माण तथा कक्षा प्रस्तुतीकरण प्रतियोगिताको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको पाठयोजना

कक्षा: १० **विषय: नेपाली**
पाठ १: उज्यालो यात्रा (कविता) **रचनाकार: रामप्रसाद ज्ञवाली (वि.सं. २०२४)**
पाठ्यवस्तु : भावार्थ व्याख्या **विद्यार्थी सङ्ख्या : ४५ जना**
समय : ४५ मिनेट **घण्टी : द्वितीय**
विद्यालय : श्री अमर कल्याण मावि, माइजोगमाई १, नयाँबजार इलाम
शिक्षक : विष्णुप्रसाद आचार्य

शिक्षणको केन्द्रविन्दु: (विशिष्ट श्लोक):
"कर्ममा छ भने शक्ति जङ्गलै बन्छ नन्दन
घोटिएर सयौँपल्ट दाउरो बन्छ चन्दन ।

१. सिकाइको सान्दर्भिकता: 'उज्यालो यात्रा' कविताको प्रस्तुत श्लोकले विद्यार्थीमा परिश्रमको दर्शन बुझाउँछ । आजको तत्काल नतिजा खोज्ने पुस्तालाई घोटिनु (साधना) को महत्व सिकाउनु अत्यन्त आवश्यक देखिन्छ । अत: विद्यार्थीहरूमा मेहनतको फल मिठो हुन्छ भन्ने शास्त्रीय ज्ञानलाई आधुनिक जीवनको व्यवहार कुशल सिप (धैर्य, लगनशीलता र सिर्जनशीलता) सँग जोड्नु नै साँचो अर्थमा यसको सान्दर्भिकता हो ।

२. सिकाइ सक्षमता : सिकाइ सहजीकरणको अन्त्यमा विद्यार्थीहरू निम्न कार्यमा निपुण हुनेछन्:

- भाषिक ज्ञान: 'नन्दन' र 'चन्दन' को प्रतीक बुझी 'परिश्रम र प्रतिफल' को सम्बन्ध पहिचान गर्न ।
- सिप: दिइएको श्लोकलाई तार्किक बुँदा, उदाहरण र निष्कर्षसहितको संरचनामा भाव विस्तार गर्न ।
- जीवनोपयोगी सिप (व्यवहार) : आफ्ना कठिन परिस्थिति (दाउरो जस्तो) लाई निरन्तर साधना (घोटिएर) मार्फत उपलब्धि (चन्दन जस्तो) मा बदल्ने साथै कर्मबाट जङ्गल (निर्जन र डरलाग्दो एवम् अव्यवस्थित परिस्थिति) लाई नन्दन (मनोहर र आकर्षक एवम् व्यवस्थित स्थल) मा परिणत गर्ने सङ्कल्प गर्न ।

३. पाठयोजनाको तयारी
यसअन्तर्गत के गर्ने ? कसरी गर्ने ? कुन र कति समयमा गर्ने ? आदिको पूण तयारी गरिन्छ ताकि शिक्षकलाई उद्देश्यकेन्द्री बन्न मार्गदर्शन मिलोस् । अत: ABC मोडेललाई प्रस्तुत शिक्षण सिकाइमा निम्नानुसार गरिनेछ:

पूर्वअनुमान/तयारी- ५ मिनेट:

- क्रियाकलाप: शिक्षकले एउटा काठ वा दाउराको टुक्रो र एउटा सुगन्धित चन्दन/धूप (प्रत्यक्ष वा तस्वीर) प्रदर्शन गर्दै सोध्ने : यो दाउरोलाई चन्दन बनाउन के गर्नुपर्ला ? (विद्यार्थीको सम्भावित उत्तर: घोट्नुपर्छ, मेहनत गर्नुपर्छ) । विद्यार्थीलाई सङ्घर्ष र सफलता शब्द बीचको सम्बन्ध खोज्न लगाउने ।

- प्रवेश: उनीहरूले उत्तर दिएपछि थप हौसलासमेत दिँदै भन्ने कि हो, आज हामी हाम्रो जीवनको खस्रो वा रुखोपनलाई कसरी सुगन्धमा बदल्ने भन्नेबारे कविताको प्रथम एवम् अत्यन्त शक्तिशाली श्लोकको भाव व्याख्या गर्दैछौँ ।

ज्ञान निर्माण - ३० मिनेट:

- भाषिक विश्लेषण: जङ्गललाई अव्यवस्था र नन्दनलाई सुव्यवस्थाको प्रतीकका रूपमा व्याख्या गर्ने ।
- लेखन संरचना: भाव विस्तार गर्दा अपनाउनुपर्ने ३ चरण (परिचय, व्याख्या र निष्कर्ष) को ढाँचा स्लाइड वा चार्टबोर्डमा प्रदर्शन गर्ने ।
- विद्यार्थीहरूलाई अलग अलग ३ समूहमा बाँडी चरणअनुरुप मुख्य मुख्य बुँदा टिपोट गर्न लगाउने ।
- विद्यार्थीले लेखेका मुख्य बुँदाहरूलाई एकै ठाउँमा ल्याएर पूर्ण भाव व्याख्या प्रस्तुत गरिदिने र उनीहरूलाई व्याख्यालाई मौन पठन गर्न लगाउने ।

पुष्टीकरण - १० मिनेट:

- आत्मसातीकरण: "विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूको जीवनमा अहिले 'दाउरो' (कठिनाई) के हो र 'चन्दन' (लक्ष्य) के हो ? भन्ने विषयमा एक-एक वाक्य लेख्न लगाउने ।

४. शिक्षण विधि र रणनीति

- रूपकात्मक शिक्षण: कविताका बिम्बलाई जीवनसँग जोड्ने । (कारण: बिम्ब र प्रतीकको धारणा बोध गरी मानवीय अवस्थासँग एकाकार गर्न सक्षम बनाउन)
- सहकार्य र समूह लेखन: समूहमा भाव विस्तार गर्दा विद्यार्थीले एकअर्काको शब्द भण्डारबाट सिक्ने मौका पाउँछन् । (कारण: समूह रसामूहिक कार्यको महत्व बोध गराउँदै सिकाइ सम्भव बनाउन)
- समालोचनात्मक चिन्तन: के केवल भाग्यले जङ्गल नन्दन बन्छ ? भन्ने प्रश्नमा समयअनुकूल भएसम्म बहस गराउने । (कारण: समालोचनात्मक क्षमताको विकास गराउन)

आवश्यकताअनुसार निम्नलिखित थप विध तथा रणनीतिहरू पनि प्रयोग गर्न सकिने:

- परियोजनामा आधारित सिकाइ: आफ्नो गाउँको बाँझो जमिनलाई कसैले बगैँचा बनाएको छ ? भन्ने उदाहरण खोज्न लगाउने । (कारण: विद्यार्थीहरूमा रटन्ते ज्ञान भन्दा प्रत्यक्ष अनुभवमा आधारित सिकाइ दिगो र प्रभावकारी हुन्छ भन्ने धारणा निर्माण गराउन)

ICT को प्रयोग: चन्दन घोट्दै गरेको सानो भिडियो वा कुन निरन्तर प्रयासको एनिमेसन देखाउने अथवा विद्यार्थीहरूका घरमा पूजाआजा गर्दा चन्दन घोटेर प्रयोग गर्ने गरे वा नगरेको सोध्ने र धारणा स्पष्ट पारिदिने । (वर्तमान प्रविधिमा साक्षात्कार गराइ अर्थपूर्ण एवम् प्रभावकारी शिक्षण गर्न)

५. शिक्षण सिकाइ सामग्रीहरू:

- चार्ट पेपर: भाव विस्तारको फ्लो-चार्ट वा स्लाइड चार्ट

- डिजिटल उपकरण: कुनै सफल व्यक्ति (जस्तै: कुलमान घिसिङ वा महावीर पुन) को फोटो जसले जङ्गललाई नन्दन बनाएका छन् ।
- प्रत्यक्ष वस्तु: चन्दनको टीका/ काठ वा दाउरोको टुक्रा ।
- डिजिटल सामग्री: कविताांशको भाव झल्किने गरी एआईबाट सिर्जना गरिएको तस्वीर ।

६. सिकाइ क्रियाकलाप

- मस्तिष्क मन्थन: 'शक्ति' र 'कर्म' शब्दसँग सम्बन्धित अन्य १० वटा शब्द विद्यार्थीबाटै सङ्कलन गर्ने । विद्यार्थीलाई ती शब्दको महत्वबोध गराउने वा विषयसँग कुनै मिठो कविता, चुट्किला या कथा सुनाउने ।
- व्यावहारिक भाव विस्तारको नमुना प्रस्तुत गर्ने जसमा,
  १, परिचय: श्लोकको सन्दर्भ, रचनाकार, सिङ्गो कविताको सार र पौरखको महिमा ।
  २, मूल व्याख्या: दाउरो चन्दन बन्न घोटिनुपर्छ, मान्छे महान् बन्न कठिन सङ्घर्ष गर्नुपर्छ ।
  ३, निष्कर्ष: जीवनमा कर्मको विकल्प छैन अनि कर्म असल हुनुपर्छ ।
- समूह निर्माण गरी एक एक खण्ड लेख्न लगाउने जसका लागि छोटा बोध प्रश्नहरू समेत स्लाइडमा प्रस्तुत गरिदिने ।
- विद्यार्थीहरूले आआफ्नो कार्य सकेपछि एकपटक मौन वाचन र मनन गरी आफ्नो समूह कार्यलाई टोली नेताले उठेर भन्ने । सबै समूह कार्यको सार शिक्षकले टिपोट गरेपछि छुटेका महत्वपूर्ण विषयहरू शिक्षकले आफैँ भनिदिने र पुन: व्यक्तिगत लेखन अभ्यास गराउने । विद्यार्थीहरूलाई १ मिनेट आँखा चिम्लेर आफू भविष्यमा के बन्न चाहेको हो र किन, कल्पना गर्न लगाउने ।

(ABC रणनीतिलाई अवलम्बन गर्दै शिक्षण सिकाइ कार्यकलापहरू सञ्चालन गर्ने ।)

७. समावेशिता र विविधता व्यवस्थापन

- बहु-बौद्धिक पहुँच: दृश्य मन पराउनेका लागि चित्र, श्रव्यका लागि लय र शारीरिक सक्रियता चाहनेका लागि अभिनय (चन्दन घोटेको जस्तो इसारा) ।
- लैङ्गिक/जातीय समता: उदाहरण दिँदा सफल महिला उद्यमी वा स्थानीय दलित समुदायका सिपयुक्त कलाकारहरूको पौरखको चर्चा गर्ने । स्थानीय क्षेत्रका पौरखी हातहरूको उदाहरण दिँदै श्रमको सम्मान गर्नुपर्छ भन्ने धारणा विकास गराउने ।

८. मूल्याङ्कन (निर्माणात्मक र रुब्रिक्स)

विद्यार्थीका समूह कार्य अवलोकन गर्ने र साथमा आवश्यकताअनुसार सहजस्करण गर्ने ।

- रुब्रिक्स (मूल्याङ्कन सूचक):

(क) विषयवस्तु बोध र मौलिकता	१ अङ्क
(ख) अर्थ विस्तार, पाठको विषयवस्तुसँग व्याख्येय अंशको तालमेल तथा निष्कर्ष	२ अङ्क
(ग) वाक्य गठन तथा भाषिक शुद्धता (वर्णविन्यास, लेख्य चिह्न तथा पदसङ्गति)	१ अङ्क

९. अपेक्षित उपलब्धि र जीवनोपयोगी सन्देश

- विद्यार्थीले जसरी दबाबले हीरा बन्छ, त्यसरी नै मेहनतले मानिस चन्दन बन्छ भन्ने कुरा धारण गर्न सक्नेछन् ।

- विद्यार्थीमा श्रमप्रति श्रद्धा र उद्यमशीलताको विकास हुनेछ ।
- विद्यार्थीले श्लोकको गहिराइ बुझेर प्रभावकारी भाव विस्तार गर्न सक्नेछन् ।
- परिश्रम र साधनाप्रति विद्यार्थीको दृष्टिकोण सकारात्मक हुनेछ ।

१०. नवप्रवर्तनको स्थान

एक श्लोक, एक कथा: विद्यार्थीलाई यो श्लोकको भाव समेटिने गरी आफ्नो जीवनको कुनै एउटा वास्तविक घटना लेख्न लगाउने जसमा आवश्यक परे कृत्रिम बौद्धिकताको उपयोग गर्न प्रेरित गर्नसमेत सकिने । यसले उनीहरूलाई नवीन चिन्तनमा अग्रसर गराउने छ ।

११. शिक्षणमा चुनौती र समाधान

- चुनौती: कतिपय विद्यार्थीले 'कर्म' लाई केवल शारीरिक श्रम मात्र बुझ्न तथा भाव विस्तार गर्दा पनि दोहोऱ्याइ-तेहऱ्याइ एउटै कुरा लेख्ने गर्नु ।
- समाधान: मानसिक श्रम, अध्ययन र सिर्जनात्मक सोच पनि कर्मशक्तिका रूप हुन् भनी प्रस्ट्याउने । प्रत्येक अनुच्छेदमा नयाँ उदाहरण दिन र पर्यायवाची शब्द तथा विषयको महत्व उल्लेख गर्न सिकाउने ।

१२. निष्कर्ष र स्वमूल्याङ्कन

यस भाव व्याख्याले विद्यार्थीलाई अन्धकारबाट उज्यालोतर्फ लैजाने एउटा सानो तर बलियो आधारको काम गर्नेछ । साथै विद्यार्थीलाई सफल मात्र होइन, कर्मशील बनेर जीवन जिउनसमेत सिकाउनेछ ।

१३. स्वमूल्याङ्कन:

- के मैले आजको कक्षामा हरेक विद्यार्थीको अनुहारमा 'म पनि चन्दन बन्न सक्छु' या 'म पनि परिश्रम गर्न सक्छु' भन्ने दृढता ल्याइ पाठ्य श्लोकको भावबोध गराउन सकेँ ? भन्ने मनन गरी आगामी दिनमा थप प्रावकारी शिक्षण सिकाइतर्फ केन्द्रित हुनुपर्ने ।

विषय शिक्षक　　　　　　　　　　　　　　　　छनोटकर्ता विषयविज्ञ

कोशी प्रदेश सरकार, सामाजिक विकास मन्त्रालय

शिक्षा विकास निर्देशनालय धनकुटाद्वारा आयोजित

माध्यमिक तह नेपाली विषय शिक्षकहरूबिच कोशी प्रदेशस्तरीय

शिक्षण सिकाइ प्रतियोगितामा तृतीय स्थान प्राप्त गर्न सफल

रणनैतिक पाठयोजनाको नमुना

२०८३ असार १४

(कक्षा १० को घरझगडा कथाको सस्वर पठन र शब्दार्थ शिक्षण सिकाइका लागि तयार पारिएको सामग्री)

<u>तयार तथा प्रस्तुतकर्ता</u>

शिक्षक: तारानाथ पराजुली

तह/श्रेणी: माध्यमिक/द्वितीय

विद्यालय: श्री सगरमाथा मा. वि. हतुवागढी १ घोडेटार, भोजपुर

इमेल:taranath2042@gmail.com

फोन नं.: ९८४०९८२०४०

रणनैतिक पाठयोजनाको नमुना

१. विषय प्रवेशः

कक्षाः १० विषयः नेपाली

पाठः २ पाठ शीर्षकः घरझगडा (कथा)

पाठ्यवस्तुः सस्वर पठन र शब्दार्थ शिक्षण (अनुच्छेद एकदेखि दुईसम्म)

सिकाइको सान्दर्भिकताः

- ✓ सिकाइलाई क्रियाकलापमुखी, रुचिकर, उद्देश्यमूलक एवम् प्रभावकारी बनाउन ।
- ✓ कथनात्मक अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन ।
- ✓ समावेशित सिर्जना र परियोजनासम्बद्ध क्रियाकलापमा मौलिकता दिन ।
- ✓ सस्वर पठन, शब्दार्थ, वाक्यमा प्रयोग गर्न ।

२. सिकाइका उद्देश्यः

(क) निर्दिष्ट अनुच्छेद हाउभाउ सहित गति र यति मिलाई सस्वर पठन गर्न ।

(ख) निर्दिष्ट अनुच्छेदका नयाँ शब्दको अर्थ पहिचान गरी वाक्यमा प्रयोग गर्न ।

३. पाठयोजनाको तयारीः

(क) स्रोतसाधनको तयारीः

- ✓ कक्षाकोठाको सिकाइ सहजीकरणका लागि आवश्यकीय सामग्रीको जोहो गरिएको ।

(ख) समय व्यवस्थापनः

- ✓ अनुमानित १ कार्यघण्टाको लागि ६० मिनेटको समय व्यवस्थापन गरिएको ।

(ग) चरणबद्ध क्रियाकलापः

- ✓ ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित छलफल ।
- ✓ सस्वर पठन, शब्दार्थ र वाक्यमा प्रयोग ।

(घ) शिक्षक र विद्यार्थीको भूमिकाः

शिक्षकको भूमिका:

- ✓ सूचनाकर्ता, प्रबर्द्धक, पथप्रदर्शक, खोजकर्ता, सहजकर्ता, उत्प्रेरक एवम् रचनाकार ।
- ✓ सिकाइप्रति जिज्ञासु बनाउने आदर्श व्यक्ति ।

विद्यार्थीको भूमिका:

- ✓ सक्रियता, जिज्ञासु र सहभागिता, स्वःसिकाइ ।
- ✓ नैतिक एवम् सामाजिक व्यवहार प्रदर्शन ।

(ङ) एबिसि सम्बद्ध क्रियाकलाप:

(अ) प्रारम्भिक चरण:

- ✓ विद्यार्थीको पूर्वज्ञानको जानकारी लिई सिकाइको उद्देश्य निर्धारण गर्ने ।
- ✓ नेपाल एकीकरणसँग सम्बन्धी छोटो भिडियो तथा चित्र प्रस्तुत गर्ने ।

(आ) मुख्य चरण:

- ✓ मूल विषयवस्तुमा प्रवेश गरी विषयवस्तुसम्बद्ध क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने ।
- ✓ पाठसँग व्यक्तिगत सम्बन्ध स्थापित गर्ने ।
- ✓ विशिष्ट उद्देश्य पूरा गराउने ।

(इ) समापन चरण:

- ✓ छलफल भएका मुख्य विषयवस्तुको सारांश निकाल्ने ।

४. **प्रयोग हुने शिक्षण विधि तथा रणनीतिहरू:**

- ✓ सहकार्यात्मक (व्यक्ति वा समूह कार्य) ।
- ✓ छलफल, प्रयोगात्मक तथा खोज कार्य ।
- ✓ समालोचनात्मक चिन्तन वा सिकाइ ।

माथिका विधि तथा रणनीति छनोट गर्नुपर्ने कारण:

- ✓ निर्दिष्ट शैक्षणिक उद्देश्य पूरा गर्न ।
- ✓ विषयवस्तु र पाठलाई परिवेश अनुकूल बनाउन ।

५. शिक्षण सिकाइ सामग्रीहरू:

(क) शिक्षण सिकाइ सामग्रीहरू:

- ✓ पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिका, नेपालको एकीकरण झल्कने भिडियो तथा चार्ट, अनुच्छेद चार्ट, फलाटिन पाटी, गोजी तालिका, शब्दपत्ती, अर्थपत्ती, वाक्यपत्ती ।

(ख) स्थानीय स्रोतको उपयोगः

- ✓ पलाटिन पाटी, अनुच्छेद चार्ट, गोजी तालिका, शब्दपत्ती, अर्थपत्ती र वाक्यपत्ती ।

(ग) डिजिटल उपकरणहरू:

- ✓ स्लाइड
- ✓ नेपालको एकीकरण झल्कने घटनाको भिडियो वा चित्र

६. सिकाइ क्रियाकलापः

(क) मस्तिष्क मन्थनः (आवश्यकताका आधारमा)

(ख) विद्यार्थी सक्रियताका क्रियाकलापः

- ✓ विद्यार्थीको समूह विभाजन एकीकरणसँग सम्बन्धित भिडियो र पाठको चित्रको बारेमा छलफल गराउने र टोली नेताबाट उत्तर भन्न लगाउने ।
- ✓ शिक्षकले अनुच्छेद एक देखि दुईसम्म स्लाइड वा अनुच्छेद चार्ट प्रस्तुत गर्ने र कथालाई गति, यति मिलाई हिज्जे समेत ख्याल गरी शिक्षकले सुरूमा पहिलो अनुच्छेदका दुई वाक्य सस्वर पठन गर्ने र विद्यार्थीलाई ध्यानपूर्वक सुन्न लगाउने ।
- ✓ त्यसपछि विद्यार्थी सबैलाई दुबै अनुच्छेद सस्वर पठन गर्न लगाउने र त्यसपछि दुई समूहमा विभाजन गरी एक एक अनुच्छेद भाग लगाउने साथै अन्त्यमा प्रत्येक समूहबाट १/१ जनालाई अनुच्छेदको पालैपालो सस्वर पठन गर्न लगाई उच्चारणमा आवश्यक परेका अवस्थामा शिक्षकले सहजीकरण गर्ने ।
- ✓ सस्वर पठनका क्रममा विद्यार्थीलाई नयाँ लागेका शब्दको अर्थ खोज्न ३ समूहमा विद्यार्थीको विभाजन गरी भन्न लगाउने र शिक्षकले शैक्षणिक पाटीमा टिपोट गरी छलफल गराई अर्थ पहिचान तथा वाक्यमा प्रयोग गर्न लगाउने ।
- ✓ सबै विद्यार्थीलाई व्यक्तिगत तथा सामूहिक कार्य गरेकोमा धन्यवाद दिने ।

(ग) वैयक्तिक/जोडा/समूह कार्यः

- ✓ कक्षाकोठामा वैयक्तिक र सामूहिक कार्यमा सरिक गराइएको ।
- ✓ विद्यार्थीको समूह विभाजन गर्ने र शब्दपत्ती, अर्थपत्ती तथा वाक्यपत्तीको गोजी तालिकामा प्रयोग गरी पालैपालो प्रस्तुतीकरण र आवश्यक परेमा शिक्षकले थप सहजीकरण गरिएको ।
- ✓ अनुच्छेद चार्टका आधारमा विद्यार्थीलाई वैयक्तिक पठन गर्न लगाउने ।

(घ) प्रयोगात्मक कार्यः

- ✓ सिकाइलाई परियोजनामा आधारित बनाइने ।
- ✓ आफूलाई नयाँ लागेका शब्दको अर्थ खोजी वाक्यमा प्रयोग गर्न लगाउने ।

(ङ) समालोचनात्मक चिन्तन विकास गर्ने अभ्यासः

- ✓ वैयक्तिक भिन्नता पहिचान गरी पृष्ठपोषण दिन ।
- ✓ सहयोगात्मक सिकाइको वातावरण सिर्जना गर्न ।
- ✓ सिकाइलाई क्रियाकलापमा आधारित बनाउन ।

७. समावेशिताको क्षेत्रहरूः

(क) फरक क्षमताका विद्यार्थी समट्ने विधिः

- ✓ सहकार्यात्मक सिकाइ ।
- ✓ परियोजनामा आधारित सिकाइ ।
- ✓ समस्या समाधानमा आधारित सिकाइ ।

(ख) लैङ्गिक, जातीय, भाषिक लगायतका विविधता व्यवस्थापनः

- ✓ सिकारुलाई एकआपसमा छलफल र अन्तरक्रिया गर्ने अवसर सिर्जना गर्ने ।
- ✓ समावेशी सिकाइ अवलम्बन गर्ने ।

८. मूल्याङ्कनः

(क) निर्माणात्मक, निर्णयात्मक र निदानात्मक मूल्याङ्कनः

(अ) अनुच्छेद एकका सुरूका चार वाक्य सस्वर पठन गर्नुहोस् ।

(आ) दिइएका शब्दको अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस्:

- ✓ अमृत, बेकुफी र सर्वस्व

९. <u>आइसिटिको आवश्यकता र प्रयोग:</u>

(क) सिकाइमा प्रविधिको एकीकरण:

- ✓ सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन ।
- ✓ सिकारुमा सिर्जनशीलताको सिप विकास गराउन ।
- ✓ सिकाइलाई विश्वव्यापी ज्ञानसँग जोड्न ।

(ख) इनट्याट्रिभ टुल्स:

- ✓ स्मार्ट बोर्ड, प्रोजेक्टर, गुगल, युटुब, अडियो सिकाइ, भ्वाइस रेकर्डिङ, मोबाइल सिकाइ, मोबाइल एप्स ।

(ग) डिजिटल सामग्रीको प्रयोग:

- ✓ अनलाइन कक्षा सञ्चालन ।
- ✓ मल्टिमिडिया प्रस्तुतीकरण ।
- ✓ शैक्षिक एप वा सिकाइ चौतारीको प्रयोग ।

१०. <u>अपेक्षित उपलब्धि:</u>

(क) विद्यार्थीले हासिल गरेको सिकाइ:

- ✓ निर्दिष्ट अनुच्छेद हाउभाउ, गति र यति मिलाई सस्वर पठन गर्न ।
- ✓ पाठगत शब्दको अर्थ पहिचान गरी वाक्यमा प्रयोग गर्न ।

(ख) सिकाइको प्रभाव:

- ✓ सस्वर पठन, पाठगत शब्दार्थ र प्रयोग ।

(ग) जीवनोपयोगी सिपको विकास:

- ✓ सिकारुको जीवनमा आइपर्ने समस्यालाई बुद्धिमतापूर्ण ढङ्गबाट समाधान गर्न ।
- ✓ सिकेको ज्ञानलाई वास्तविक जीवनमा उतार्न ।
- ✓ सञ्चार, समूह कार्य, समस्या समाधान, स्वनिर्णय सिपको विकास गर्न ।

(घ) सिकाइको समाजमा योगदानः

- ✓ परिवारको सुःख, शान्ति, समृद्धिमा मेलमिलापको भावना हुनुपर्ने ।
- ✓ व्यक्तिको रिस, राग, ईर्ष्या र घमण्ड नै प्रगतिको बाधक बन्ने ।
- ✓ सफलता प्राप्त गर्न स्पष्ट लक्ष्य लिएर अगाडि बढ्नु पर्ने ।

११. <u>नवप्रवर्तनको स्थानः</u>

(क) सिर्जनात्मक अभ्यासः

- ✓ समस्या समाधान अभ्यास, परियोजना कार्य, समूह छलफल तथा सहकार्य, सिर्जनात्मक लेखन, सहपाठी सिकाइ ।

(ख) स्थानीयकरण/विश्वव्यापीकरणको सम्भावनाः

(अ) स्थानीयकरणको सम्भावनाः

- ✓ स्थानीय ज्ञान र सिपको विकास गर्न ।

(आ) विश्वव्यापीकरणको सम्भावनाः

- ✓ ज्ञानमा आधारित समाजको सिर्जना गर्न ।
- ✓ नवीनतम ज्ञान तथा प्रविधिाको उपयोग गर्न ।

(ग) कृत्रिम बौद्धिकताको उपयोगः

- ✓ रणनैतिक शैक्षणिक योजना निर्माण र प्रयोग गर्न ।
- ✓ उपयुक्त शैक्षणिक सामग्री पहिचान, सङ्कलन, निर्माण, प्रयोग र भण्डारण गर्न ।
- ✓ सिकाइलाई अन्तरक्रियात्मक र प्रविधिमैत्री बनाउन ।

१२. <u>शिक्षण सिकाइमा आइपर्ने समस्या, चुनौती र समाधानका उपायहरूः</u>

(क) शिक्षण सिकाइमा आइपर्ने समस्याः

- ✓ विद्यार्थीकेन्द्रित र क्रियाकलामुखी सिकाइ गर्न ।
- ✓ प्रविधिमैत्री कक्षाकोठा बनाउन ।

(ख) शिक्षण सिकाइमा आइपर्ने चुनौतीः

- ✓ सिकाइमा जीवनोपयोगी सिपको विकास ।
- ✓ सिकाइमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोगको पर्याप्तता ।
- ✓ प्रवर्तनात्मक, सिर्जनात्मक र अनुसन्धानमूलक कार्यको महत्त्व ।

(क) शिक्षण सिकाइमा आइपर्ने समस्या समाधानका उपायहरुः

- ✓ सुधारात्मक तथा उपचारात्मक सिकाइको अवसर प्रदान गर्ने ।
- ✓ विद्यार्थीकेन्द्रित र विद्यार्थीमैत्री शैक्षणिक विधिको प्रयोग गर्ने ।
- ✓ कक्षाकोठालाई प्रविधिमैत्री र अन्तरक्रियात्मक बनाउने ।

१३. <u>निष्कर्षः</u>

(क) आगामी दिनको सम्भावनाः

- ✓ डिजिटल पाठयोजनाको निर्माण र प्रयोग ।
- ✓ समावेशी, खोजमुखी र अन्तरक्रियात्मक सिकाइ ।
- ✓ विद्यार्थीकेन्द्रित र क्रियाकलापमुखी सिकाइ ।

(ख) स्वमूल्याङ्कनः

- ✓ मैले कक्षाकोठालाई क्रियाकलापमुखी र विद्यार्थीकेन्द्रित बनाएको छु ।
- ✓ सिकाइमा समूह कार्य, सिर्जनात्मक कार्य र परियोजना कार्यलाई उपयोगमा ल्याएको छु ।

समाप्त ।